

Emmanuel Levinas

Tanrı, Ölüm ve Zaman

Türkçesi: Işık Ergüden

İÇİNDEKİLER

Sunuş	7
Ölüm ve Zaman	
İlk Sorgulamalar	13
Ölüm Hakkında Ne Biliyoruz?	18
Ötekinin ve Benim Ölümüm	22
Mecburi Geçit: Heidegger	28
<i>Dasein</i> Analitiği	33
<i>Dasein</i> ve Ölüm	38
<i>Dasein</i> 'in Ölümü ve Bütünlüğü	43
Zamanın Kökeni Olarak Ölüm-İçin-Olmak	47
Ölüm, Kaygı ve Korku	50
Ölümünden Yola Çıkararak Düşünülen Zaman	54
Heidegger'in Berisinde: Bergson	58
Kökten Soru: Kant, Heidegger'e Karşı	61
Kant Okuması (<i>devam</i>)	66
Hiçliği Nasıl Düşünmeli?	70
Hegel'in Cevabı: <i>Mantık Bilimi</i>	75
<i>Mantık</i> Okuması (<i>devam</i>)	80
<i>Mantık</i> 'tan <i>Tinin Fenomenolojisi</i> 'ne	83
<i>Tinin Fenomenolojisi</i> Okuması (<i>devam</i>)	88
Hegel'den Fink'e Ölüm Skandalı	92
Başka Bir Ölüm Düşüncesi: Bloch'tan Yola Çıkararak	95
Bloch Okuması (<i>devam</i>)	99

Bloch Okuması (<i>son</i>): Bir Sonuca Doğru	102
Zamandan Yola Çıkararak Ölümü Düşünmek	107
Sonuç Olarak: Yine Sorgulamak	113

Tanrı ve Onto-teo-loji

Heidegger'le Başlamak	121
Varlık ve Anlam	126
Varlık ve Dünya	131
Etikten Yola Çıkararak Tanrı'yı Düşünmek	136
Aynı ve Öteki	140
Özne-Nesne Bağlantısı	145
Öznellik Sorusu	150
Kant ve Aşkın İdeal	154
Söylemek Olarak Anlamlandırma	158
Etik Öznellik	161
Aşkınlık, Putperestlik ve Sekülerleşme	164
Don Quijote, Büyülenme ve Açlık	168
An-arşi Olarak Öznellik	173
Özgürlük ve Sorumluluk	178
Ontolojiden Çıkış Olarak Etik İlişki	182
Sorumluluğun Sıradışılığı	187
Söylemenin Samimiyeti	192
Sonsuzun İhtişamı ve Tanıklık	196
Tanıklık ve Etik	199
Bilinçten Peygamberliğe	203
Uykusuzluğa Övgü	208
Dış Deneyim: Kartezyen Sonsuz İdeası	213
“Yokluğunda Bile Aşkın” Bir Tanrı	218
Sonsöz: Jacques Rolland	225

İlk Sorgulamalar

7 Kasım 1975, Cuma

Burada öncelikle zaman üzerine –zamanın *süresi*– bir ders söz konusu. Zamanın *süresi* kelimesi birçok nedenle seçildi:

– Burada “Nedir?” sorusunun sorulmasına mahal olmadığını belirtiyor. Aynı şekilde, *Sein und Zeit*'tan önceki yayımlanmamış bir konferansta⁵ Heidegger, “Zaman Nedir?” sorusunun sorulamayacağını söylüyordu, çünkü bu soruyu sorarsak zamanı varlık olarak ortaya koymuş oluruz;

– Zamanın pasifliğinde hiçbir eylem yoktur, ki bu da sabrın ta kendisidir (bunu derken, yönelimsel yaklaşımın tersini belirtiyorum);

– Süre kelimesi, sıvı bir tözü hatırlatan ve zamanın ölçüm olmasını belirten (saatin zamanı olan ölçülebilir zaman sahibi zaman değildir) akma ve akış idealarını bir yana bırakır. *Zamansallaştırma* –*Zeitigung*– olarak süre kelimesi bütün bu yanlış anlamaları bir yana bıraktığından, zaman *içinde* akan şey ile zamanın kendisi arasındaki karışıklığı önler;

– Süre kelimesi, özellikle, zamana kendi kipini bırakmak isteyen bir terimdir.

Zamanın süresi içinde –ki sürenin anlamı belki de akla yatkın olanın, akla yatkın olan ve düşünülen her şeyin, insani olan her şeyin nihai

5 1924 tarihli “Zaman kavramı” adlı bu metnin Fransızca bir çevirisi *Cahier de l'Herne*'in Heidegger'e ayrılan sayısında çıktı (no 45, yeni baskı Le Livre de Poche “Biblio/essais”, s. 33-54); çev. M. Haar ile M. B. de Launay'nin titiz çabaları sayesinde mümkün olmuştur.

göndergesi olarak varlık-hiçlik çiftine gönderme yaparak anlaşılabilir-ölüm, zamanın bütün sabrını bağladığı bir noktadır; bu bekleme kendi bekleme yönelimselliğini reddeder – “sabredersen zaman uzar” der atasözü, pasiflik sabra vurgu yapmaktadır. Bu dersin yönelimi de buradan kaynaklanır; zamanın sabrı olarak ölüm.

Zamanın (varlığın ufku, varlığın özü [essance]⁶ olarak düşünülmeyen zamanın) perspektifi içinde bu ölüm araştırması, bir *Sein zum Tode* [ölüm için varlık] felsefesi anlamına gelmez. Dolayısıyla Heidegger’in düşüncesinden farklıdır; her çağdaş araştırmacının Heidegger’e olan borcuna –genellikle pişman olunan bu borca– rağmen ondan farklıdır. Ama, hiçlik açısından varlığın dengi olarak görülen *Sein zum Tode* ölümü tam olarak zamanın içine yerleştiriyor olmasa da, zamanı ve ölümü varlığa göre ele almanın bu reddi, yine de, ebedi yaşama gönderme yapmanın kolaylığını da saklı tutmamalıdır. Ölüm: geri döndürülemez olan (bkz. Jankélévitch’in kitabı;⁷ daha ilk paragraftan itibaren, kendi ölümümü ölmem gerektiğini bilirim).

Ama ölümle birlikte neye açılıyor, hiçliğe mi meçhule mi? Ölmek üzere olmak, varlık-hiçlik ontolojik ikilemine indirgenebilir mi? Sorulan soru budur. Çünkü, en hoş “halk afyonu” olarak kabul edilen ruhun ölümsüzlüğünün pozitif dogmatizmi karşısında bütün bir kuşağın kuşkulu duygusu ne olursa olsun, ölümün bu varlık-hiçlik ikilemine indirgenmesi tersinden bir dogmatizmdir.

6 “Essence’i, *varlık* kelimesinin fiisel anlamını –varlığın gerçekleşmesi, *Seiendes*’ten [varolanlar] ayrı *Sein*’i [varlık]– belirtmek için bir *a* ile yazıyoruz” (*De Dieu qui vient à l’idée*, Paris, Vrin, 1982, s. 78 dipnot). *Autrement qu’être*’in (Lahey, M. Nijhoff, 1974) “Giriş Notu”, düşünce tıpatıp aynı olsa da, sözcük ya da yazım bakımından bu kadar cüretkâr değildi: “Bu söylemin, hatta başlığının anlaşılması için gereken ege-men not, eserin merkezinde sık sık tekrarlanırsa bile, bu kitabın başında vurgulanmalıdır: *öz* terimi burada *varolan*’dan farklı olarak *varlığı* ifade etmektedir, Almanca *Sein*, *Seiendes*’ten farklıdır, Latince *esse* skolastiğin *ens*’inden farklıdır. *Antia* ya da *entia*’dan gelen *ance* sonekinin soyut eylem isimlerine yol açtığı haliyle, dil tarihinin gerektirdiği gibi *essance* olarak yazmaya cesaret edemedik.” (s. IX). Basit bir tuhaf-lıkla, eser boyunca tek bir kez *essance* diye yazıldığı saptanabilir (s. 81). Basit bir tuhaflık elbette, çünkü bunun dizgi hatasından kaynaklandığı açıktır!

7 Jankélévitch, *La Mort*, Paris, Flammarion, 1966.

Ölüm, ölmek ve bunların kaçınılmaz vadeleri hakkında söyleyebileceklerimiz ve düşünebileceklerimiz, öncelikle bizim için ikinci elden şeylerdir. Kulaktan dolma ya da ampirik bilgiyle biliriz. Bu konuda bildiğimiz her şey, bunları adlandıran, önermeleri dile getiren dilden kaynaklanır: atasözü şeklinde, şiirsel ya da dinsel beylik sözler.

Bu bilgi bize diğer insanların deneyimlerinden ve gözleminden, kendi ölümlerini bilen ve ölümlerini unutan ölümlü ve can çekişen kişiler olarak tutumlarından gelir (burada ölümü unutma oyalanma demek değildir: Ölümün oyalanma anlamına gelmeyen bir unutulmuşu vardır). Ölüm ötekiyle ilişkiden ayrılabilir midir? Ölümün *olumsuz* karakteri (yok olma) öldürmekten duyulan nefret ya da arzuya dahildir. Biz ölümü, ancak ötekiyle ilişkideyken olumsuzluğu içinde düşünürüz.

Sıradan bilgi de bilimsel bilgi de bize bu bilmeyi sağlar. Ölüm varlıkların canlı görünmesini sağlayan o ifadeci hareketlerin –daima *cevap* biçiminde olan bu hareketlerin– yok oluşudur. Ölüm öncelikle hareketlerin bu özerkliğini ya da birini yüzü içinde kavramaya kadar varan anlatımcılıklarını etkileyecektir. Ölüm *cevapsızlıktır*. Bu hareketler istemsiz hareketleri gizler, bilgilendirir. Ölmek, örtülü olanı bu şekilde çıplak bırakır ve tıbbi incelemeye sunar.

Öteki insanın ölümünün gözlemlenmesinden ve dilden yola çıkarak anlaşılan ölmek, bu hareketlerin durmasını ve herhangi birinin çözülebilir bir şeye indirgenmesini adlandırır: bir hareketsizleşme. Dönüşüm değil, yok olma vardır; bir varlığın sonu, bir yığın işaret demek olan bu hareketlerin durması vardır (bkz. *Phaidon*'da (117e-118a) Sokrates'in ölümü).⁸ Çözülse ve dağılsa bile varlığını sürdüren maddenin nesnel kalıntısının ötesinde, tüm diğerlerine hâkim olan bir varlık kipi (yüz) yok olur. Ölüm varlığın artık mantıksal bir işlemin sonucu olarak anlaşılammaya geçişi şeklinde belirir: inkâr işlemi.

Ama aynı zamanda ölüm yola çıkıştır: vefattır. (Bu yola çıkma düşüncesinde yine de olumsuzluk yatmaktadır.) Meçhule doğru yola çıkış, geri dönüşsüz yola çıkış, “adres bırakmadan yola çıkış.” Ölüm

8 İki ders için de Platon alıntıları L. Robin çevirisinden verilmiştir: Bibliothèque de la Pléiade, Paris, Gallimard, 1950.

–ötekinin ölümü– bu dramatik karakterden ayrılmaz, o en yetkin duygudur, en üstün duygulanımdır. Bu anlamda, *Phaidon*’un başında ve sonunda Sokrates’in ölümünden söz edilmesine bakın. Bu ölümden umudun bütün nedenlerini bulmak isteyenlerin yanında, kimileri (Apollodoros, “kadınlar”) gerektiğinden çok ağlarlar, ölçüsüzce ağlarlar: Sanki insanlık ölçülü bir şekilde tükenmemiş gibi, sanki ölümden bir aşırılık varmış gibi. Ölüm basitçe bir geçiştir, bir yola çıkıştır – ve bununla birlikte, her türlü teselli çabasının tersi bir duygu kaynağıdır.

Ölümlerle *benim* ilişkim ikinci elden bu bilgiyle sınırlanmaz. Heidegger’e göre (bkz. *Sein und Zeit*) ölüm en yetkin kesinliktir. Ölümün bir *apriori*’si vardır. Heidegger ölümün bu kesinliğinden söz eder, her türlü kesinliğin kökenini bizzat ölümün bu kesinliğinde görür ve bu kesinliğin başkalarının ölüm deneyiminden gelebileceğini reddeder.

Bununla birlikte, ölümün kesinlik olduğu kesin değildir, yok olma anlamı taşıdığı da kesin değildir. Ölümlerle *benim* ilişkim aynı zamanda başkalarının ölümünün bilgisinin duygusal ve entelektüel yankısından da ibarettir. Ama bu ilişki, ikinci elden her deneyim karşısında orantısızdır. Şu soru buradan kaynaklanır: Ölümlerle ilişki, ölümün bizim yaşamımızı etkilemiş tarzı, yaşadığımız zaman süresi [ömür] üzerindeki etkisi, zaman içinde ortaya çıkışı –ya da zamanın dışına aniden püskürmesi–, kaygı ya da endişe içinde hissettiğimiz bütün bu durum hâlâ bir bilgiye ya da bir deneyime, bir açıklamaya [vahye] indirgenebilir mi?

Ölümü bir deneyime indirgemenin imkânsızlığı, bir ölüm deneyiminin imkânsızlığı, yaşam ile ölüm arasında bir temassızlığın bu aşikâr gerçekliği bir travmadan ziyade daha pasif bir duygulanım değil midir? Sanki şokun ötesinde bir pasiflik varmış gibidir. Mevcudiyetten daha etkileyici bir atom parçalanması [yarılma], *apriori*’den daha *apriori* bir şey. Pasif de olsa bir öncelemeye indirgenmemesi gereken zamanın bu kipliği olarak ölümlülük, bir deneyime, hiçliğin kavranışına indirgenemeyen bir tarzıdır. Ve tıpkı insanın var olması gereken, korkutucu ve korkulanın ne olduğunu bilme sorusunu kendine sormadan, kendi varlığı içinde ayak direyen bir var olan olduğu bir felsefede olduğu gibi, hiçlikten daha korkunç bir şey olmadığına da hemen karar vermemek gerekir.

Burada ölüm, ölüm deneyiminden başka bir anlam alır. Ötekinin ölümünden, orada bizi ilgilendiren şeyden gelen bir anlam. Deneyimlenemeyen ama bununla birlikte ürkütücü bir ölüm, zamanın yapısının yönelimsel olmadığı, deneyimin kiplikleri olan geleceğe dönüklüklerden ve kendini tutup geçmişe yönelmelerden oluşmadığı anlamına gelmez mi?